

Тематски зборник

„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ“

Тематски зборник
„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ“

Издавач

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

За издавача

Проф. др Драган Танчић, директор

Уредили и приредили:

Проф. др Драган Танчић

Др Јасмина Ахметагић, научни саветник

Проф. др Далибор Елезовић

Лектура

Проф. др Јелена Војиновић Костић

Муниба М. Дрековић

Припрема за штампу

Миодраг Панић

Штампа

ГИД „Рi-press“, Пирот

Тираж

150

ISBN 978-86-89025-80-4

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Тематски зборник

**„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ
СТВАРАЛАШТВУ“**

Лепосавић, 2022.

Објављивање овог зборника суфинансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ПРЕДГОВОР	13
Јасмина М. Ахметагић Страх од женског „Аникина времена“	17
Ана М. Мумовић Исконски и ововремени страхови од будућности (прилог тумачењу прозе Страх од сутра Аца Ракочевића)	31
Ана Р. Стишовић Миловановић Страх од завршетка приче	45
Мирјана М. Бечејски „Кратка историја једног дугог и великог страха“: приповетка „Књига“ Иве Андрића	55
Јасмина П. Кнежевић Дервиш и страх (наратив страха у роману Дервиш и смрт Меше Селимовића)	69
Милена М. Видосављевић Појава страха код ученика при учењу и усвајању страних језика	81
Ивана М. Раловић Памћење страха: Други светски рат од књижевности до филма	93
Урош З. Ђурковић Појам еколошке анксиозности и страх од нуклеарне катастрофе у српској књижевности: преглед проблема	115
Зорана З. Ђушић Страх у драмама Душана Ковачевића	127
Магда Г. Миликић Страх у роману „Дан шести“ Растка Петровића	143
Драгана Р. Рајовић Хришћанска деонтологија и страх у приповеци „Злате из Слатине“ Григорија Божовића	157

**ПОЛИТИКОЛОГИЈА, СОЦИОЛОГИЈА, ПРАВО,
ЕКОНОМИЈА, КОМУНИКОЛОГИЈА**

Андрей Владимирович Баранов Методы преодоления страха в насильственном конфликте (на метериалах республик Донбасса)	167
Драган Љ. Танчић, Ванда Б. Божић Страх у политичким и кривичноправним наукама	175
Брацо Ковачевић Политика, интелектуалци и страх	187
Мирослав Д. Стевановић, Драган Ж. Ђурђевић Ширење страха као елемент међународноправног наступа запада против Републике Србије	193
Срђан Ж. Словић Страх као елеменат односа између стратегије и политике у доба хладног рата	215
Радослав В. Балтезаревић Ново оружје политичког маркетинга: Системско одржавање осећаја страха eWOM комуникацијом	223
Маја С. Димић, Светислав С. Пауновић Програм економских мера за ублажавање негативних ефеката проузрокованих КОВИД-19 пандемијом у Републици Србији	239
Марјан Д. Марјановић, Милан Ж. Милошевић, Неџад С. Коралић Страх од демонополизације државе у војној безбједности	255
Невена Д. Красуља, Дејан Т. Илић, Гордана Ђуретић Појава страха услед економске кризе и немогућности планирања каријере	273
Перица Б. Милетић Страх запослених у организацији као механизам изградње свести о безбедности	291
Милан Д. Живојиновић, Сања З. Стошић Хибридни рат као генератор кризе и страха	305
Анђелка Р. Рачић Страх – кочница за пријаву насилника у породици	327
Винко Ј. Пандуревић Страх од рата и страхови у рату	343
Живана Р. Крејић, Јелена Д. Палић Сигурност туристиче дестинације као основа њеног развоја	389

Оља М. Арсенијевић, Јасмина М. Арсенијевић, Ненад Н. Перић Неуобичајене стратегије које стварају подршку промени	399
Марија С. Лугоњић, Драго Д. Орчић, Амела А. Хајдаревић Управљање променама у здравству у кризи изазваној пандемијом COVID-19 Котеровим осмофазним моделом	419
Боривоје В. Балтезаревић Анатомија страха – мултидисциплинарна интерпретација значења и вишеструке функције страха у друштву и култури	443
Бојан С. Драшковић Страх од смеха као основа тоталитарног поретка	451
Милица Р. Васиљевић Благојевић, Горан Р. Стојановић, Верица Г. Трбовић Перцепција страхова студената здравствених студија	473

ИСТОРИЈА, ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ, ЕТНОМУЗИКОЛОГИЈА

Далибор М. Елезовић Феномен страха у историографском делу Жана Делима (1923-2020)	487
Ратко Љ. Љубојевић, Јелена В. Радовић-Стојановић Терор османских власти над српским народом	495
Дејан Р. Дашић Страх од интервенције са истока и наставка наоружања за потребе ЈНА 1951–1958. године	511
Звездана М. Елезовић Тема страха у савременој ликовној уметности	535
Петар Р. Ристановић Улоге феномена страха у разбуктавању косовске кризе 1981-1989. – прилог истраживању	541
Ена С. Мирковић Страх од револуционарног терора у Србији после Другог светског рата	553
Невена С. Петковић Превазилажење колективне трауме: Антрополошка анализа усмених историја интерно расељених Срба са Косова и Метохије	575
Марија М. Савић, Небојша Д. Ђокић Утицај страха од спољног и унутрашњег непријатеља на дислокацију римских војних једница на тлу Дарданије	595

Верица Р. Михајловић

Страх од временских неприлика као повод и инспирација
српских народних обичаја и песама 625

Милена Б. Шљивић

Уметност као начин превазилажења страха избеглица
са Косова и Метохије 637

Милена Б. ШЉИВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

УМЕТНОСТ КАО НАЧИН ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА СТРАХА ИЗБЕГЛИЦА СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ**

Ајсџраќиј: Једна од најчешћих емоција која се јавила код избеглица након прогона је страх. Страх од насиља које се дешавало на Косову и Метохији. Страх од неизвесности. Страх за сопствену егзистенцију. Страх за своје ближње. Страх од непознатог. Са свим овим страховима и многим другим су се избеглице са Косова и Метохије сусреле. Да ли је уметност један од начина на који су избегла лица са Косова и Метохије превавшила страх је управо тема овог рада. Резултати истраживања показују да је уметност била један од честих механизма за превазилажење страха и испољавање стрепњи избеглица са Косова и Метохије. Посебно се међу одговорима истакло иконописање као вид уметности којем су се избеглице често приклањале.

Кључне речи: уметност, страх, избеглице са Косова и Метохије, иконописање, стваралаштво.

Поред тога што у уметности уживамо и неретко јој се дивимо, она има значајну друштвену улогу. Уметност помаже да се упознамо са другим културама и да проширимо сазнања о другим друштвима. Уметност је део свих нас и окретање уметности може помоћи да се превазиђу неке од компликованих и тешких ситуација у животу. Кроз уметност можемо изразити осећања, успомене, надања, и страхове. Уметност је неретко настајала као резултат тешких историјских и личних тешкоћа са којима су се уметници сусретали.

Од свих негативних емоција које настају као последица, страх је једна од најприсутнијих. Страх може утицати изузетно негативно на све аспекте живота и отежати у значајној мери интеграцију у ново друштво. У овом раду приказаће се резултати истраживања како се на страх као једну од најчешћих емоција услед избелиштва може одговорити путем уметности и стваралаштва. Примарни циљ овог истраживања је да се укаже на значај уметности

* Стручни сарадник, milena4music@yahoo.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеном са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-68/2022-14 од 17. јануара 2022. године.

за превазилажење страха који се јавља током и након избеглиштва. Секундарни циљ истраживања је да укаже на улогу уметности за очување менталног здравља. Кроз овај рад идеја је да се на један другачији начин објасни повезаност страха и уметности. Као и да се укаже како се путем уметничког изражаја могу испољавати осећања.

Избеглице са Косова и Метохије нису наизглед драстично мењале културолошко окружење с обзиром да су остале у границама исте државе. Ипак, у пракси је насилна промена средине догађај који може изузетно утицати на ниво стреса са којим се бори једна особа. Због тога је у разговорима са избеглицама анализирано на које начине уметност може да доведе и у којој мери да води смањењу страха који се јавља као последица избеглиштва и да ли представља механизам који заиста помаже избеглицама да се са страхом суоче.

У раду ће се анализирати одговори испитаника како би се истражило на који начин су уметност и стрес повезани када је реч о избеглицама. Како би се истражило питање доприноса уметности у превазилажењу страха код избеглица са Косова и Метохије посебно је спроведено квалитативно истраживање путем интервјуа. Истраживање је спроведено на узорку од 80 испитаника. Предност ове методе је што су испитаници могли несметано да изразе свој доживљај уметности и њеног значаја за прихватање новонастале ситуације и превазилажење страха. Кроз интервјуе испитаници су могли да објасне шта је за њих значила уметност у тешким тренуцима.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Повезаност уметности и избеглиштва проучава се већ дужи временски период. Кроз повезивање уметности са миграцијама избеглиштво се почиње објашњавати као мултидименционална социјална чињеница, што оно у својој бити и јесте (Martiniello 2022).

Уметност је испитивана и из перспективе очувања аутентичности културе и стварања осећаја прихваћености и уважавања различитости избеглица. Тако се рецимо истакло да су радионице сликања на свили кроз дискусију шта значи бити добродошао у утопијском свету (McKay & Bradley 2016). Неки од учесника су се одлучили да као део свог дела испишу реч „добродошли“ на матерњем језику. Кроз ову радионицу учесници, односно избегице, су добили прилику да испоље своје идеје о ситуацији у којој се налазе и значај језика и осећаја прихваћености (McKay & Bradley 2016). Кроз сликање избегице су тензију и неизвесност своје позиције трансформисале у уметност. Тај процес је пратила дискусија о томе како се осећају у новој средини (McKay & Bradley 2016).

Како се неретко истиче у литератури, метално здравље избеглица је једно од питања којима треба посветити више пажње. Улога уметности је препозната као важна у контексту менталног здравља. Подстицање имагинације и уметничког представљања пејзажа до којих се долази путем имагинације препознато је као добар начин за ношење са осећањима до којих долази

услед избеглиштва. Andemicael(2011) истиче да бенефити до којих долази услед практиковања уметности све чешће долазе до изражаја у све већем броју области, од којих је једна и избеглиштво. Студија Rose и Bingley (2017) је имала за циљ да истражи да ли поновно замишљање пејзажа има потенцијал да допринесе осећају опоравка и транзиције код жена које су избегле. Идентификоване су две главне теме, које су овде окарактерисане као завичајне куће и путовања у сигурно уточиште. Они приказују природне пејзаже који изгледају прилично идеализовани, или барем селективно поново замишљени. На пример, слике приказују зелено лишће, плаво небо и зреле црвене плодове и шарено цвеће, у неким случајевима пејзаж се чешће повезује са сушнијим, смеђим, мање плодним пашњацима. Учесници су то место углавном описали као поново замишљено и безбедно место са којим имају осећај позитивне привржености. У једном случају идеализована домовина је ограђена од преосталог пејзажа, а жена је описала колико јој то место значи, али да се више не може вратити. Тема о томе да се никада не могу физички вратити се више пута понављала у дискусији, а иако је била повезана са тугом, жене су биле задовољне, те често и поносне, да осликавају таква места и причају о њима другима (Rose & Bingley, 2017).

На овај начин стиче се увид у то каква значења пејзаж у различитим физичким, менталним или репрезентативним облицима може имати за расељене људе и оне који се крећу преко националних граница. Ови налази помажу да се идентификују начини на које простор и место имају емоционални значај за избеглице у смислу прошлости, губитка и расељавања и наде у будућност (Rose & Bingley, 2017).

ОДГОВОРИ ИСПИТАНИКА

Испитаници су се на самом почетку разговора сложили да уметност представља пре свега важан део њиховог живота. Чак и они који сами не стварају уметност су истакли да веома цене уметност и да воле да виде „лепо дело“. Кроз уметничка дела, како је нагласила једна испитаница, они добијају подсетник да „још увек постоји нешто лепо на овом свету и да вреди живети за то“. Стога се може рећи да је мишљење испитаника начелно врло позитивно према уметности и да су у значајној мери свесни њеног значаја. Из одговора испитаника се такође може закључити да уметност има јак ефекат на испитанике који јој приписују јако важну улогу и да може утицати на њихово психичко стање.

Ипак када се говори о страху, испитаници су најпре поделили своја искуства и своје осећаје који су се тицали само избеглиштва истичући шта је све то што је изазивало страх код испитаника, а да има везе са избеглиштом. Најчешћи одговор је било насиље и неизвесност. Испитаници су осећај страха описали као константно размишљање о будућност и да ли ће је имати. Неки од одговора су били усмерени ка страху да неће бити прихаћени или страху за оне који су остали на Косову и Метохији.

Жене су биле отвореније да говоре о страху, док су мушкарци који су учествовали у истраживању желели да говоре о овој теми, али се уједно приметило да су сматрали да страх није осећање које би требали да осећају. Утицај родних стереотипа је у одређеној мери смањено број података који су били прикупљени током интервјуа. Ипак, независно од овог ограничења нико од испитаника није навео да није уплашен или да бар у неком тренутку није осетио интензиван страх.

Страх од насиља се односио на сам период пре избеглиштва, док су боравили на Косову и Метохији, док се неизвесност везивала за период након што су избегли. Испитаници су били уплашени за своју безбедност и егзистенцију. За многе је како су истакли било стресно да обављају чак и најједноставније дневне активности попут одласка на пијац или упис деце у школу, јер је за њих све било ново. Значајан број испитаника је истакао и да се осећао преплављено емоцијама и да је било превише ствари на које се требало навићи у истом периоду. Део испитаника је истакао и да је осећао грижу савести што због велике количине нових ствари које су се дешавале није „ожалио Косово“ и своје домове које су оставили иза себе. Тај осећај им је стварао додатну тескобу. Тада се као последица јавио страх да на тај начин издају своју домовину и да су донекле криви за то што „Србија губи Косово“.

Може се истаћи да је страх био изузетно присутан у животима испитаника управо око периода избеглиштва. Када су испитаници одговарали на питање на које начине су се носили са страхом велики број одговора био је усмерен на разговоре са онима који су се нашли у истој ситуацији као и они. Поред тога испитаници су навели да су тражили начине да превазиђу страх кроз налажење неке споне са местима које су напустили. Један од тих начина је била и уметност.

Испитаници су начелно навели да, када говоре о уметности највише мисле на иконописачку уметност и архитектуру цркви и манастира. Образложења за овај одговор су најчешће била усмерена ка томе да су на Косову и Метохији били окружени иконама које су сведочиле о богатој српској култури која је сада на Косову и Метохији угрожена и да када виде иконе имају наду да то ко су није потпуно изгубљено.

Један од испитаника је у том смислу истакао:

„Одувек сам волео уметност, али мислим да нисам довољно ценио тај дар од Бога који нам је био на Косову дат. Да где год се окренемо видимо нешто тако свемоћно. Тек када сам отишао сам схватио колико ми фали. Слабо цртам, јер немам талента али сам окужио себе уметношћу. Свуда су нам у кући иконе. Волим да мислим да сам тако унео у кућу део онога што сам морао да оставим тамо. То ми даје мир, ако ме разумете, некако ко да докле год мене мој свети Никола гледа са зида има наде да ће се наша вера очувати и да ће Божија правда победити“.

Дакле, може се истаћи да уметност коју везују за место одакле долазе испитаницима пружа одређени осећај мира и улива им наду. Они се кроз уметничка дела повезују са местима, вредностима, успоменама и осећајима

који им пружају осећај сигурности. На тај начин, истичу испитаници они бивају под мањим стресом и бивају сигурнији да ће успети да превазиђу проблеме.

Испитаници који су говорили о посматрању уметности истакли су да у великој мери одређену уметност поистовећују са местом одакле долазе и да се у суштини кроз та дела враћају на кратко на та места.

Поред посматрања уметности и увиђања значаја већ постојећег уметничког стваралашва, са испитаницима се доста говорило о стварању уметности и уметничком изражавању које би им могло помоћи за лакше ношење са осећањем страха.

Једна испитаница је рекла:

„Одмах да кажем – талентована нисам. Али волим да сликам, сликам за успомену, да се присетим и да не заборавам места која сам волела. Баш сам последње сликала стару капију у очевој кући ... плакала сам, питала сам се ко ли је сад у тој кући и да ли та капија још ту стоји. Пола детињста сам провела играјући се баш код те капије, па после кад дођем из школе па се ту са другарицом која иде још пар кућа ниже опраштам, па ме отац пожурује да уђем, а ми никако да завршимо... то су све успомене које су остале. Е зато сам је насликала, нека и не ваља, али ја знам шта је. Ставила сам је у ходник, видим је чим оторим врата, па сваки дан помислим шта би било да се још враћам у ту кућу. Али да ти кажеем, и мене је изненадило што не будем тужна него некако помислим да сам бар део те оградe понела са собом.“

Док је други испитаник на исту тему рекао:

„Сликам кад имам времена, опушта ме и радо сликам. Волео бих да могу чешће тиме да се бавим. Некако је дошло као потреба кад смо избегли. Кући нисам често сликао. У младости у школи и после ништа. А сад полако почињем да се баш интересујем за то. Ко зна можда под старе дане постанем сликар (смех).“

Кроз ове одговоре испитаника можемо видети да долази до препознавања уметности као начина изражаања од стране самих избеглица. У трагању начина да пронађу мир и да прихвате ситуацију у којој су се нашли они се окрећу између осталог и уметности.

Поред сликарства, испитаници су навели да се некада окрећу и писаној речи као начину да се повежу са својом домовином. Интересантно је да често наводе да их интерсује уметноост и генерално сттаралашто „њихових људи“, при чему мисле на људе који такође имају порекло са Косова и Метохије. То само показује да они на све начине покушавају да се повежу са претходним местом боравка.

Посебно је интересантно истаћи пример једне испитаице која се како сама каже „полу-професионално“ посветила изради икона. Она је истакла да је ту љубав посебно развила након што је избегла са Косова и Метохије. Приметила је да велики број њених познаника и пријатеља постаје све заинтересованији за иконе, а за неке од њих ослика икону по наруџбини. Ипак, истиче да то не ради због новца већ да на тај начин преноси културно наслеђе делећи га са онима који јој се обрате.

Када је реч о смањењу страха кроз уметност, испитаници су рекли следеће:

„Не могу да кажем да је моје сликање уметност, за мене је то више преношење мисли на папир. Знате како кажу „папир трпи све“. За мене је уметност везана за велике сликаре, познате људе... моје слике су за мене, да ме растерете и да ми олакшају да неке догађаје прихватим и да научим да живим са њима. Опустите ме и смири ме, довољно да могу после да радим нешто друго. Почнем некада просто да се бојим, те отераће ме и одавде, те нећу се снаћи... и онда цртам, бојим да ми скрене пажњу. И то прилично лепо функционише. После будем много боље, на томе сам баш захвална.“

На додатно питање, да ли се ти догађаји везују за избеглиштво пре свега, испитаница је рекла следеће:

„Да, нажалост има ту свега. Баш како смо причали, и страх да се не понови оно што је било и како ћу се снаћи у новој средини, на новом месту... све што смо преживели на Косову и све што живимо сада.“

Док је друга испитаница рекла:

„Код нас се у друштву баш мало прича о страху, ма о менталном здрављу генерално. Ако имаш некакав кров над главом и да једеш, добро ти је. Колико сам само пута чула – ћути и трпи. Тако сам ја сама гледала како да мало растеретим себе. И дошла сам до тога да сликам. Почела сам од цвећа неког, па онда бојила то. Није лоше испадало. После сам се пребацила на вез, па се опет вратила сликању. Сад везем понекад, углавном кад ме ухвати носталгија нека за Косовом.“

Још један од одговора који је осликао да је уметност потреба коју избеглице осећају је указао на потребу да се негативне емоције испоље на ненасиљан начин. У разговору са овим испитаником као основна предност окретања уметности се истакао један умерен начин да се одреагује на страх и неизвесност и тескобу услед ситуације у којој се налазе. Испитаник је истакао да није добро „ни по себе ни по друге“ да се негативне емоције потискују, те да треба пронаћи начин који никоме не шкоди да се те емоције испоље.

„Уметност у било којој форми, избацује то људима из система... даје им начин да се суоче, а да не иду у агресију или депресију. То је сасвим природно. Не мислим да свако може да пронађе начин, али ко успе, верујем да је тако најбоље. Ја бар тако успевам да решим тај осећај.“

Део испитаника је приметио и да путем уметности може лакше да комуницира са другима о својим емоцијама и осећањима. Испитаници су у том смислу истакли да се ради о једном начину да се дискусија о њиховом менталном стању покрене. То је изузетно важно како би се могло говорити о утицају које избеглиштво има и како може утицати на појединце.

Такође, од велике важности је да се истакне да су испитаници у својим одговорима наводили не само своје личне примере, већ и примере свих из свог окружења давајући на тај начин увид у то колико је уметност присутна међу избеглицама са Косова и Метохије и колики значај за њих има.

Одговори испитаника указују да они заиста верују да уметност може да допринесе да се стрес редукује, било кроз само уметничко стваралаштво или кроз посматрање уметности.

Најпре се може приметити да је велики број испитаника препознао уметност као начин да се стрес редукује. Испитаици су истакли значај уметности у потпуно другачијим контекстима.

У литератури је највише истицано да уметност може допринети да се лакше говори о проблему избеглиштва. Преко уметност би се могле отворити бројне теме попут оне о њиховим страховима које би на тај начин могле бити лакше испољене. Ипак, поред тога се додатно као део одговора јавља и могућност повезивања са местом одакле долазе. У случају избеглица са Косова и Метохије, ради се уједно о посебним врстама уметности које се везују за простор са којег долазе. Како испитаници у великој мери поистовећују своју религију са пределом Косова и Метохије, није изненађујуће што управо иконе доживљавају као посебно значајну грану уметности која их повезује са месом одакле су избегли и које у великој већини сматрају домом. Истакнуто је у бројним одговорима да управо иконе за испитанике представљају уметност која им улива осећај да ће све бити у реду и умањује им ниво страха када су у контакту са овим типом уметности. Тај податак указује на то да не постоји универзални одговор о типу уметности који треба пружити избеглицима.

Путем уметничког стваралаштва испитаници добијају и платформу да говоре о својим осећањима и да своје страхове поделе са другима који се у тој ситуацији такође налазе. Поред тога путем уметности, испитаници негативне емоције успевају да испоље и да на тај начин позитивно утичу на своје ментално здравље.

Кроз одговоре испитаника истакнуте су бројне предности уметничког стваралаштва које су препознате од стране избеглица са Косова и Метохије као начини редукције стреса.

ЗАКЉУЧАК

До данас је већ прихваћено становиште да уметност може бити добар начин да се стрес редукује. Поље које још увек није детаљно истражено је како се путем уметности може помоћи избеглицима да се носе са стресом. Уметност је која је у теорији призната као начин редукције стреса ретко је у пракси примењена те се може истаћи да је у овом раду најпре истакнутна потреба да се у праксу уведу уметнички програми за избеглице који би били усмерени за умањивање стреса. Нажалост на примеру избеглица са Косова и Метохије, испитаици су били препуштени да сами проналазе свој пут до уметности.

До сада су истакнути само неки од позитивних ефеката до којих може доћи када се путем уметности говори о страховима избеглица. Будућа истраживања требала би бити усмерена на потенцијалне идеје како у пракси да се укључи уметност као начин да се помогне избеглицима.

ЛИТЕРАТУРА

- Andemicael 2011: Awet Andemicael, „Positive energy: A review of the role of artistic activities in refugee camps“, *Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR)*, <https://www.unhcr.org/4def858a9.pdf>
- Martiniello 2022: Marco Martiniello, „Researching arts, culture, migration and change: a multi (trans)disciplinary challenge for international migration studies“, *Comparative Migration Studies*, 10 (7), 1-20.
- McKay & Bradley 2016: Samuel McKay & Jessica Bradley, “How does arts practice engage with narratives of migration from refugees? Lessons from ‘utopia’”. *Journal of Arts & Communities*, 8(1), 31–46.
- Rose & Bingley, 2017: Emma Rose & Amanda Bingley, “Migrating art: a research design to support refugees’ recovery from trauma – a pilot study“, *Design for Health*, 1(4), 1-18.

Milena B. ŠLJIVIĆ

ART AS A WAY TO OVERCOME THE FEAR REFUGEES
FROM KOSOVO AND METOHIIJA EXPERIENCE

Summary

One of the most common emotions experienced by refugees after persecution is fear. Fear of violence in Kosovo and Metohija. Fear of uncertainty. Fear for one’s own existence. Fear for your loved ones. Fear of the unknown. Refugees from Kosovo and Metohija faced all these fears and many others. Whether art is one of the ways in which refugees from Kosovo and Metohija overcame fear is precisely the topic of this paper. The research was conducted on a sample of 80 refugees from Kosovo and Metohija. A qualitative method was chosen and data were collected through interviews. The results of the research show that art was one of the frequent mechanisms for overcoming fear and expressing the fears of refugees from Kosovo and Metohija. Among the answers, iconography stood out as an art form that refugees often adhered to.

Key words: art, fear, refugees from Kosovo and Metohija, icon painting, creativity.